

Կ Ր Օ Ն Ա Կ Ա Ն

ԱՍՏՈՒԱԾԱՐԱՆԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ:

(Շարունակութիւն):

23.

ԳԱՒԱՆԱՐԱՆՈՒԹԵԱՆ ՇՈՒԴԸ:

Իւրաքանչիւր աւարկայի շաւիղը գլխաւոր տեղ է բռնում նորա մշակման մէջ. այս առաւել ևս շեշտելի է տեսական գիտութիւնների նկատմամբ: Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտ է

մի առանձին հայեացք ձգել դաւանաբանութեան շաւղի (մեթոդի) և ընթացքի վրայ, քանի որ այդ գիտութիւնը խիստ նուրբ հիմնաքար և ճանապարհ ունի, մանաւանդ որ սովորաբար դաւանաբանութիւնն են հասկանում աստուածաբանութեան տակ:

Հարկ է նկատել որ դաւանաբանութեան բանական գաղափարն ուսումնասիրութեան համար անհրաժեշտ է ունենալ արամբանական սուր մտածողութիւն, Հայաստանեայց եկեղեցու ոգու և դաւանանքների հաստատուն ճանաչողութիւն: Սակայն ոչ թէ պատահաբար բեռնաւորուած գլուխներ են պէտք սորա համար, այլ իմաստասիրաբար կրթուած: Դաւանաբանութեան ընթացքն անհասկանալի կլինի թէ նոցա, որոնց հաւատքն որպէս հեթանոսի մէջ՝ խախտուած է և թէ նոցա, որոնք հրէական ձեւականութեամբ երևում են թունդ հաւատացողների, բայց ներքուստ նման են գերեզմանաց բռելոյ, որ արտաքոյ երևին գեղեցիկ, և ի ներքոյ լի են ոսկերօք մեռելոց և ամենայն պղծութեամբ, դքա են, որոնք այս ու այն գրքից գաղափարներ պոկելով՝ մի օր հռովմէական կգառնան, միւս օրը բողոքական, առանց գիտենալու՝ որ հերետիկոսութեան մէջ են ճախրում: Քանի գիպող կլինին ս. Յուսիկի խօսքերը գէպի դոցա ուղղուելով՝ «պարթիւր ի թմբութ ենէդ» որ ոչ է ի քնոյ, սթափեաց յարեցութ ենէդ՝ որ ոչ է ի գինւոյ, այլ վայի արժանի: 1912

Մեր առաջնորդողները պէտք է լինին, որպէս յիշուեցաւ, Հայոց եկեղեցու պանծալի հայրերը, դոցա հետեւելով միայն կրստանանք Հայաստանեայց եկեղեցու դաւանաբանութիւնն իմաստասիրական մշակման մէջ: Արդ՝ ի նկատի ունենալով Հայոց հաւատամքը, մենք ուրիշ բաժանումներ չենք յառաջացնիլ՝ բացի նորա մէջ արտայայտուած կէտերը, սակայն նախապատրաստական մասն ևս աւելացնելով՝ կստանանք հետեւեալը.

Ա. Նախապատրաստական մաս՝ դաւանաբանութեան էութեան, կրօնի, կրօնների, դոցա սլաւոմական տեսութեան, յայտնութեան, եկեղեցու, ս. Գրքի, նոյնպէս և Հայաստանեայց եկեղեցու դաւանական աղբիւրների և այլ դոցա յարակից նիւթերի վրայ:

Բ. Աստուած և Նորա յարաբերութիւնն առ մարդիկ և առ աշխարհը:

Գ. Մարդն իւր յարաբերութեամբ դէպի Աստուած և դէպի աշխարհը:

Դ. Քրիստոս Աստուածամարդն և Նորա փրկագործութիւնը. նոյնպէս և ս. Երրորդութեան անձանց յարաբերութիւնները:

Ե. Մարդն և քրիստոնէական համայնքն (եկեղեցի) իւրեանց փոխադարձութեամբ, ընդ նմին և յարաբերութեամբ թէ առ փրկին և թէ նորանով դէպի աշխարհը:

Որպէս աստուածային յայտնութիւնը մարդկանց համար է և մարդկապէս է ստանում իւր արտայայտութիւնն¹, այնպէս ևս պարտ է յառաջագրուիլ ըստ մարդկային հոգեւոր զարգացման²: Դաւանանքը ձևական կդառնայ, եթէ դաւանողը յառաջագիմէ իւր կարողութիւններով և թույնէ հոգեւոր այդ վեհ շրջանը. վասն զի զարգանալով՝ ընդլայնում ենք մեր հայեցողութիւնները, մշակում ենք մեր պատկերացումներն և այն ժամանակ բաժանում ենք առաջուայ տեսութիւններից և չենք հասկանում մեր դաւանանքների տակ այն՝ ինչ որ մեր պանծալի նախնիք են հասկացել: Այդպէս է լինում որ դաւանանքը, վեհ հայեցողութիւններն ու գաղափարները կորցնում են իւրեանց նշանակութիւնը՝ չհասկացուելու դատապարտուելով: Քող օրինակ լինի հէնց այն, որ մարդ ստեղծուել է ըստ պատկերին Աստուծոյ, սակայն ամբոխը կարծում է թէ Աստուած մարմնաւոր կերպարանք ունի. այդ յառաջանում է գիտնական մշակումից զուրկ բռուեր և միայն բռուեր ձևապէս դաւանելուց: Այսպիսի շեղումներից ազատ լինելու համար է հարկաւոր կանոնաւոր մշա-

1. «Աւր խոնարհութեամբ խօսի Աստուած ընդ արարածս, զմարդասիրութիւնն իւր յայանէ. եթէ որպէս էրն՝ և յայանէր զինքն, եղեալքս յապականութիւն դառնային առաջի նորա»: Եղիշէ, անգ. էջ. 225.

2. «Ձմարդ սիրէ քան զբոլոր արարածս. և կամի ի ձեռն նշանացն՝ զի զանեղ բնութիւնն ծանիցեն, և ի ճանաչելոյ անտի լիցի սիրոյ բարեկամութիւն. և գարձեալ ևս վերագոյնս ձգիցէ, որպէս թէ իւր իսկ առնիցէ գահակից»: Եղիշէ, անգ. էջ. 227.

կումն: Մենք պէտք է ձգտենք, որ առաջին դարերի քրիստոնեաներին հասկանալի եղած գաղափարները մեր զարգացման մատչելի համոզմունքներ դառնան:

Աստուծոյ մասին մեր ճանաչողութիւնն արտայայտելու համար գործ ենք ածուլ մեր բառերն, որոնց տակ իսկապէս շատ առաւել բարձր բան ենք հասկանում, քան սովորաբար, վասն զի «զնորա զանունն ոչ որ գիտաց, զի չէր ևս անոր քան զնա որ որ անտի և այսր անուանեսցէ» այլ «վասն առաւել սիրոյն իւրոյ անանունն յանուն գայ»¹. Ուրեմն բոլորն՝ ինչ որ ասում ենք մեր դաւանածն որոշելու համար՝ մարգկային է, որի տակ պէտք է քանանք ճշմարիտ աստուածայինը հասկանալու. քանի որ «զնմանութեան ըստ ի կարծիս առեալ զմերոյ բնութեանս նմանութիւնք ցուցանեմք աներևութին վասն մերոյ անհասութեան», ասում է ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը², բայց և այնպէս ոչ ոք կարէ ասել զարժանն զնորա զամենազօր մեծութենէն: Քրիստոնէական Աստուածը մարգկային Աստուած է և մարգկապէս է տալիս իւր յայանութիւնն, որպէս զի հասկանանք Նորան. «անբաւ է մարդոյ տեսանել զԱստուած գոյիւ իւրով, իբրեւ մոմոյ զհօւր. բայց իբրեւ ինքնակամ կամօք բարերարութեամբ իւրով զինքն ցուցանէր, ի կերպարանս մորգոյ երեւէր...»: Վասնորոյ մարգկային մտաւոր² զէնքերը պէտք է գործադրենք՝ մեր ճանաչողութիւնը Նորան մօտեցնելու համար: Այդ զէնքերից կտար սափի միայն նա, որ համոզմունքի ամբութիւն չունի: Այդ է այն շաւիղն, որով պէտք է հասկանանք թէ Աստուծոյ և թէ նորա արարչութեան և նախախնամութեան մասին վարդապետութիւնը:

Թէ տիեզերքն և թէ մարդը պէտք է նաև ըստ արտաքին գիտու-

1. Ագաթանգեղոս. էջ. 209, Յաճախապ. էջ. 12.

2. Ագաթ. էջ. 209. Սակայն բնաւ չպէտք է մոռանալ Գեօթէի Նշանաւոր խօսքերը թէ «Իւրաքանչիւր մեծ գաղափար, որ ինչպէս մի աւետարան աշխարհ է գալիս, գայթակղութիւն կերևի թանձրամիտ իմաստակ ժողովրդին, իսկ շատ՝ բայց թեթև զարգացածներին—յիմարութիւն»։ Տես. և 1 Կորնթ. Ա, 23. և Հռ. թ. 33. 1. Պետր. ր. 8.

ների ճանաչուած լինին, որպէս զի մանեն քրիստոնէական հայեացքի ներքոյ, որով միայն ստանում են նոքա իւրեանց վերջնական պարզութիւնը: Կսիսալուի բնագէտն, եթէ միայն իւրին ոյժ տայ, առանց մարդկային էութեան ամբողջութեան ուշ գարձնելու, կսիսալուի աստուածաբանն, եթէ ժխտէ արտաքինը, մարմնաւորն և միայն իւրը ճանաչէ. դոքա երկուսն ևս իրարից անբաժան են, որպէս հոգի և մարմին կենդանի մարդի մէջ ¹: Աստուծոսիրելով հոգեւոր և մարմնաւոր աշխարհը, մարդի ներկայ և անցեալ սկզբնական վիճակը, պարզ կոտեսնենք թէ որքան կարօտ էր մարդկութիւնն երկնաւոր փրկութեան, վասն զի բաժնուելով Աստուածանից՝ նեւուում էր գէպի խորխորատ: Ահա այդ ուղղում է մեր աչքերը գէպի մարդկութեան երկնաւոր Փրկիչը:

Բայց և Քրիստոսի վերաբերմամբ անհրաժեշտ է չնշուիչ վարդապետութեան մէջ. Նա մարդացեալ Աստուածն է, մարդկութեան Փրկիչն, որ ունի ամենայն ինչ որ մարդկային է՝ «բաց ի մեղաց». Նա մի է բնութեամբ, կամքով և ներգործութեամբ, տակայն կատարեալ Աստուած է և միանգամայն կատարեալ մարդ: Նորա մէջ է հռչակում տիեզերական միութեան գաղափարն, որ ամենայն ինչ ըստ աստուածային տնօրինութեան պէտք է ընթանայ՝ իւր երջանկութեան հասնելու համար: Այստեղ ամենից պարզ տեսանելի է, որ ամենայն ինչ հարկ է տաստուածամարդկային լինել, այդ միութեան սլարտէ ձգտել իւրաքանչիւր մարդ թէ հաւատքով և թէ գործով: Եւ գործնում է Քրիստոսի փրկագործութեամբ երջանկանալու ճանապարհը: Հաւատալ Փրկիչն և Ս. Հոգով դիմել գէպի Նա՝ ահա աւետարանի պահանջը: Նորա բարձրագոյն սէրը պէտք է կապէ մեզ Աստուծոյ հետ. Նորա մահը

1. «Կեպլերն ասում էր. «իմ բարձրագոյն բաղձանքն է, Աստուծոյ, որին ես ամենուրեք գտնում եմ, նաև ներքուստ, իմ մէջ նոյնպէս գիտաստ («գիտակից») լինել». Այդ ազնիւ մարդը ինքեան չէր գիտակցում որ հէնց այն ակնթարթում իւր մէջ աստուածայինը տիեզերքի աստուածայինին հետ ամենաճիշդ կապակցութիւնն ունէր». Գեթե անդ էջ. 140.

կմեռցնէ մեզ մեղքերի համար և յարութիւնը կ'յարուցանէ առ կենդանութիւն. միայն այսպէս լսած կլինինք աւաքեալի խօսքը նորոգեցարութիւն մտաց ձերոց. իսկ այդ կլինի հաւատով, մկրտութեամբ և հաղորդութեամբ, զըջմամբ և աղաչ-խարութեամբ: Բայց միշտ հիմունք է կենդանի, գործունեայ հաւատն. այդ է եղել մեր նախնիքների անսասան սկզբունքն և ոչ թէ հաւատալ և անգործ նստել, այլ հաւատալ և գործել եւ ռանգով և փառքի պատճիւ պատրաստ է:

Դոցանով մտնում է դաւանաբանութիւնն համայնքի շրջանի մէջ, ըստ որում և նորա զբաղմունքի նիւթ է դառնում Հայաստանեայց տեսանելի և միանգամայն անտեսանելի, ազգային և ընդհանրական եկեղեցին իւր բոլոր կեանքի էութեամբ: Դաւանաբանութեան գուռը բանում է եկեղեցին և տանելով մինչև վերջ՝ իւրմով վերստին փակում: Նա որ դաւանում է Հայաստանեայց եկեղեցու դաւանաւորան և բարոյական վարդապետութիւնն և նորանով որոնում իւր փրկութիւնը՝ նա ունի և իրաւունք իւր եկեղեցու շնորհները փայելելու կամ նորա մէջ իւր երջանկութիւնը գտնելու կամ նորա համար աշխատելու: Նորա մէջ հաւատացեալը միայն կարող կլինի գտնել իւր վերջին սփոփանքն ու միւս կեանքի անմահութիւնը: Բայց եկեղեցին միմիայն նեղ

1. Այդ ամփոփուած է գեղեցկապէս Վահան Մամիկոնեանի մէկ թանգագին երգի մէջ. (Թովմ. Արծրունի. Պետերբուրգ. 1887. էջ. 84).

« Հապա՛, քաջք՛,

Վառեալ ի զէն

Ի յասպաղէն,

Արիաբար մարտիցուք.

Մի՛ երկիցուք

Ի բազմութենէ զօրաց նոցա.

Տէր խորաակէ

Զպատերազմողսն,

Տեառն է պատերազմի

Տէր տկար առնէ

Զհակառակողսն,

Տէր է յոյս մերս:

օրերի փախստարան կամ պառսպարան չէ. այդպէս կարծողների համար եկեղեցու դուռը կփակուի և ո՞չ յանուն քո մարգարէացաք՝ ասողն ո՞չ երբէք գիտէի զձեզ, ի բաց կացէք յինէն ամենեքեան՝ ոյք գործէիք զանօրէնութիւն, ¹ կլսի իւր խղճի մէջ:

Այս է դաւանաբանութեան պարզ ստուերագիծն, որչափ առայժմ կարելի է ընդհանրապէս խօսել նորա վրայ: Յայտնութեան և իմաստասիրական աշխարհը պէտք է բացուի նորա մէջ և ծաւալուի, որպէս զի կարենայ լուսաւորել տատանուողների խղճալի մտքերը: Ամենայն սուրբք առանց բանի պատմութեան խօսին ընդ Աստուծոյ, և առանց ձայնի արձակելոյ ի վերուստ՝ լսեն վամաց նորա. և զոր ասենն և զոր լսենն՝ ընդ գրով արկանել ոչ կարեն... Եւ յորժամ զայսպիսի զօրութիւն յոգիս մեր հետազօտեմք, կարեմք զծածուկս Բանին Աստուծոյ ծածկապէս իմանալ, և զտուչութիւն պարգեին որ շնորհեաց մեզ՝ արտաբերեմք թարբառով. զի և յայլոց լսելիս ազգիցէ հնչումն երկնաւոր, ² ամիոյիումէ, ինչ որ պէտք է ասուէր, Հայաստանեայց եկեղեցու քաջ ախոյեանը: Սակայն նորա հետ հարկ է կրկնել նաև թէ՛ մի փութացուք մարմնաւոր աչօք տեսանել զԱստուած, զի մի ծախիցիմք տարաժամ: ³

24.

ԲԱՐՈՅԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ.

Հաւատքի վեմի վրայ ամուր համոզմունք կազմելով, մոռնում

1. Մատթ. է. 23.

2. Եղիշէ, անդ. էջ. 233.

3. Եղիշէ, անդ. էջ. 203. Դաւանաբանական նուրբ տեսութիւններ ունի, յիշատակուածներից զատ, Եզնիկ, որի «Գիրք Ընդգիմութեանց»-ի վերջին ապագրութիւնն է Կ. Պօլիս, Արամեան տպարան. 1869. Սա կրուում է գլխաւորապէս հեթանոսական մոլորութիւնների դէմ: Քրիստոնէական աշխարհի մոլորութիւնների մասին՝ բացի յիշուածներից նշանաւոր է քրիստոնէական ամենաէական սկզբունքի հակառակորդների դէմ. La papauté schismatique ou Rome dans les rapports avec l'église orientale, par M. l'abbé Guettée. Paris 1863.

ենք բարոյական հանդէսի մէջ: Բարոյական հանդէսն ևս ամբողջ-
նում է մեր հաւատքը, քանի առաւել փորձով տեսնում ենք՝ թէ
հաւատքի հեռեանքների կամ բարոյական կեանքի մէջ ենք գըր-
նում մեր երջանկութիւնը: Այստեղից և ս. Գրիգոր Նուստուրիչ
ասում է. տրպէս անգամօք կանգնի հասակ, այսպէս բարի գոր-
ծովք կանգնին հաւատք, և հաւատով ստուգի յոյս և յուսովն
հանդէսը: Կամ բոլորովին կարճ ասելով՝ հաւատքն ամփոփում
է իւր մէջ թէ յոյս թէ սէր և թէ բարի գործ: Հաւատքն է՝ որ
հալածում է թէ այլանդակուած սոնձարձակութիւնն և թէ
կեղծաւոր փարիսեցիութիւնը¹:

Ահա Հայաստանեայց եկեղեցու բարոյաբանութիւնը տալիս է
ճշմարիտ տեսութիւն բարոյական կամքի մասին, որ պէտք է բըղ-
իւի ճշմարիտ հաւատացողի կամքից և ծաւալուի նորա բոլոր
գործունէութեան մէջ: Մի և նոյն արմատից աճում են դաւա-
նաբանութիւնն ու բարոյաբանութիւնը, սակայն դաւանաբանու-
թիւնն է տալիս բարոյաբանութեան հիմունքներն և երկուսն ևս
գրեթէ մի և նոյն շաւղով են ընթանում, այն է՝ քրիստոնէականն
ու իմաստասիրականը կապելով իրար հետ: Եւ այդ հասկանալի
է, վասն զի կրօնն և իմաստասիրութիւնը ծագում են լիապէս
մարդկային հոգուց և այն՝ ինչ որ հրամայւում է մարդկային
բանականութիւնից բարոյականութեան նկատմամբ, բնաւ չի կա-
րող մերժուիլ քրիստոնէութիւնից, սր նոյնն է պահանջում: Հար-
կաւ քրիստոնէական և իմաստասիրական բարոյաբանութեան

1. Առհասարակ բոլոր անբարոյականութիւնները անձնական թուլութիւ-
նից են յառաջանում. «բնաւորութիւնները յաճախ օրէնք են դարձնում
թուլութիւնը...»: Թոյլ մարդիկ ունենում են յաճախ յեղափոխական հա-
մոզմունքներ. նոքա կարծում են թէ իւրեանց համար լաւ կլինի, եթէ
չկառավարուէին, և չեն զգում թէ ինքեանք ո՛չ ինքեանց և ո՛չ այլոց
կարող են կառավարել: Գեթ թէ, նոյն իսկ ամբարտաւանութիւնն ու նա-
խանձը՝ մեր հասարակութեան յառաջագիմութիւնն սպանող ախտերը՝ թոյ-
լերի մէջ են վառւում: Հոգով հարուստ կամ առաւելութիւն ունեցող ան-
ձինք չեն նախանձում, այլ ուրախանում են ընկերի առաւելութեան վրայ:

մէջ կայ մէկ որոշ տարբերութիւն, սակայն այդ տարբերութիւնն ոչ թէ սկզբունքի վերաբերմամբ է, այլ շաւղի, բանավարդի, վասն զի առաջինը հետեւցնում է իւր տեսութիւնները մի որոշ քրիստոնէական, իսկ երկրորդը լոկ մարդկային՝ գիտաստութիւնից: Քրիստոնէական բարւոյ վարդապետութեան ճանապարհը ուղղում է դէպի իւր բարձրագոյն տիպարը՝ Քրիստոս, մինչդեռ իմաստասիրականը — դէպի սոսկ բարոյականութիւնն, որ մարդի որոշմունքն է. սա թէ և զարգացել է քրիստոնէական շրջանում, այնով հանդերձ ամեն մարդի համար է, մինչդեռ նա միմիայն քրիստոնեային է վերաբերում: Իմաստասիրականի մէջ առաջնորդողը մարդկային բարոյական ինքնորոշումն է, իսկ քրիստոնէականի մէջ աստուածային Հոգու յայտնութիւնն, որ տանում է մեզ դէպի առաքինութիւն 1: Այլ և սլարտիքը ծագում է առաջնի մէջ աշխարհի հետ ունեցած յարաբերութիւնից, իսկ երկրորդն դէպի աստուածային արքայութիւնն ունեցած վերաբերմունքից:

Սակայն երկուսն ևս իրարից չեն տարաձայնում, վասն զի երկուսի նպատակն է տալ ճշմարիտ մարդի բարոյական տիպարը. դոքա իրար չեն կարող հակասիլ, միայն թէ քրիստոնէականի մէջ կրօնը կամ կամակցութիւնն Աստուծոյ հետ՝ արմատն է բարոյականութեան, իսկ իմաստասիրականի մէջ պոսիլ, մէկուամբ թղիսող է՝ միւսում թղիսուող: Իմաստասիրականը քաղում է իւր տիպարը քրիստոնէականից, իսկ քրիստոնէականը պատրաստ ունի յայտնութեան տուած տիպարը, միայն թէ բանավարում է և իմաստասիրական տեսութիւնները: Քրիստոնէական սէրը բոլ-

1. *Տես*, և А. Гусевъ. Зависимость морали отъ религіозной или философской метафизики. По поводу исповѣди графа Л. Толстого. Моск. 1886. Проф. К. Ярошъ. Вопросы современной морали. Харьковъ. 1887. Этика Аристотеля. Пер. Радлова. Спб. 1887. Эпиктетъ. Настольныя замѣтки стоическ. морали. Пер. Зайцева. Казань. 1883. Оболенскій. Л. Толстой, его философск. и нравств. идеи. Кратич. этюдъ. 2-е изд. Спб. 1887. К. Д. Кавелинъ. Задачи Этики. Изд. 2-е Спб. 1887. *Հայերէն կան միայն խրատական ժողովածուներ, որպէս՝ Թանգարան խրատու, յօրինեալ ի Պօղոս արքեպ. Անգրիանուպօլսեցոյ . . .*
 յՕրթագիւղ 1824. ևն.

խումէ՛ Գրիստոսից համայնական եղբայրութեան մէջ և սպա-
ծաւալուամ և դէպի մարդկութիւնն, իսկ իմաստասիրական բա-
րոյաբանութեան մէջ մարդկային պատուի յարգումը բարձրագոյն
օրէնք է և նորանից ճիւղաւորուամէ՛ արդարութիւն և սէր դէ-
պի կեանքի բոլոր կողմերը: Այստեղից արդէն պարզապէս երե-
ւում է քրիստոնէական բարոյաբանութեան անհամեմատ բարձ-
րութիւնն ու զօրութիւնն, որ ոչ միայն մարդկային բնութիւնից
է ծագում, այլ գլխաւորապէս հաղորդւում է նորան իբրեւ աս-
տուածային ճշմարտութիւն: Աստուածային շնորհն և փրկարար
ներգործութիւնը հիմնական տեղ են բռնում՝ այստեղ: Նա պա-
հանջում է քրիստոնէական համոզմունք, որից և ձգտումն դէ-
պի կատարելութիւն. նա ոչ թէ՛ հատ հատ պատուիրաններ է
տալիս, այլ աչքի առաջ դնելով Գրիստոսի անձնաւորութիւնն
իբրեւ տիպար և գիտնականապէս զարգացնելով իւր բոլոր տե-
սութիւնները թէ՛ իմաստասիրական տեսակէտից և թէ՛ Գրիստո-
սի վարդապետութիւնից, տալիս է մի հիմնական պատուիրան,
«եղերուք կատարեալ, որպէս և Հայրն ձեր երկնաւոր կատա-
րեալ է»:

Բարոյաբանութիւնը պարտիք ունի նոյնպէս՝ մաքառելու բոլոր
մոլորութիւնների և անբարոյական տեսութիւնների, որպէս ե-
ղուիթութեան, կեղծ բարեպաշտութեան և կեղծ կամ ձեւական
ճգնութեան¹, ցուցամոլ բարոյականութեան, անբարոյականու-

1. Եւ յորժամ պահիցէք, մի լինիք իբրեւ զկեղծաւորսն տրամեալք,
որ ապականեն զերեսս իւրեանց, որպէս զի երևեսցին մարդկան թէ պա-
հիցեն. ամէն ասեմ ձեզ, այն իսկ են վարձք նոցա: Այլ դու յորժամ
պահիցես, օժ զգլուխ քո և լուս զերեսս քո, զի մի երևեսցիս մարդ-
կան իբրեւ զպահող, այլ Հօրն քում ի ծածուկ... Մատ. 23, 16: Այդ
կլինի միայն այն ժամանակ, երբ իւրաքանչիւրը գիտենայ իւր ամեն գոր-
ծի ետութիւնը, զորօր. թէ ինչո՞ւ համար է բարիք գործում. ազօթում
յարգում ուրիշի պատիւը, պաս պահում են ևն. Բայց այդ կլինի կրթե-
լով երիտասարդին և ինքնուրոյն գիրք աւելով նորան իւր բոլոր գործերի
մէջ, և ոչ թէ մեքենայ սարուկ դարձնելով նորան այս ու այն հեղինա-
կութեան հրամաններին:

թեան և այլ հասարակական ախտերի դէմ: Նա պէտք է կռուէ, որպէս զի միջոցը նպատակ չդառնայ ժողովրդի մէջ, նիւթը չըտիրէ նորա հոգու վրայ, և չխոտանայնէ նորա տատուածային շնորհն և հիմնական չարիք դառնայ հասարակութեան: Նա պէտք է ձգտէ ներշնչել իւրաքանչիւրի մէջ գիտաստութիւն, թէ ի՞նչ է ինքն, ի՞նչ պակասութիւն ունի և ի՞նչ պէտք է լինի: Լեւ երբ բարոյականութիւնն կճանանչուի իբրեւ ձգտումն, այն ժամանակ կվերանայ այն ամբարտաւանութիւնն, որ տգէտի և պակասաւորի մէջ մարմնացած է, և կյարգուի ընկերի արժանիքը յառաջադիմութեան ճանապարհ բացուելով:

Բարոյաբանութիւնն ունի երկու մաս. անհատական բարոյաբանութիւն, որ զբաղուած է սկզբունքներով, որոշում է մարդի հակումները, բարւոյ և չարի գաղափարները, մեղքն, ազատութիւնը, ձգտումների նպատակն, առաքինութիւն, պարտիքներ և լն. ընկերաբանական բարոյաբանութիւն, որ գործ ունի արդէն բարոյական կեանքի զանազան երևոյթների, ընտանիքի, հասարակութեան, գեղարուեստի, դպրոցի, պետութեան, եկեղեցու և այլ հասարակական յարաբերութիւնների հետ: Ահա ուրեմն սրբան անհրաժեշտ է նաև հետևել ժողովրդի կեանքին, ծանօթ լինել նորա բոլոր հանգամանքներին, որպէս զի բարոյաբանութեան մէջ կարելի լինի որոշել թէ յանձնառականը թէ հրաժարականը: Հարկաւ այդ ամենի մէջ կրթութեան տեսակէտը պէտք է զարգանայ, պէտք է իւրաքանչիւր գործի էութիւնն ու նշանակութիւնը ճանաչուի և գիտաստական լինի, որպէս զի այն՝ որ հոգու այս և այն կարողութեան կրթելուն է ծառայում, արժէք ունենայ ոչ թէ ինքն լսող ինքեան, այլ բարոյական նպատակի համար: Միմիայն բարոյաբանութեան այսպիսի զարթուելիչ ազդեցութիւնից կարենք

2. *Տես. և М. Аврелинъ. Секреть творчества. Вопросы философии и Психологии 1893.* Արի հիմնական գաղափարն է. И на основаніи всѣхъ этихъ наблюденій я вывелъ приведенное выше заключеніе, что паденіе талантовъ и творчества въ наше время объясняется всецѣло парящимъ въ наши дни матеріалистическимъ міросозерцаніемъ, — взглядомъ на человека какъ на высшее животное, безъ души, безсмертія, свободы воли и божественной сущности.

սպասել մեր երիտասարդութեան կրթութիւնն, որ անչափ մեծ տեղ է բռնում ժողովրդի յառաջադիմութեան գործում: Բայց մեր մէջ խիստ յետ է մնացած:

Խիստ յետ է մնացած, որովհետեւ մեր կրթողները սիրում են բռնանալ պատանիների վրայ, կոյր հնազանդներ դուրս բերել, ստրուկներ և ոչ թէ ազատ մտածող և գործողներ տալ, որպէս զի հեղինակութիւն մնան միշտ դոցա վերայ: Այդպիսով փչացնում են աստուածային այն նշոյլի գիտաստութիւնն, որ կայ իւրաքանչիւր մարդի մէջ, այդպէս և անասնացնում են նոցա: Տուէք նորան կրթութիւն, հասկացրէք ամեն պարտիքի և բարոյականութեան էութիւնը, յարգեցէք նորա արժանիքը, գտէք նորա անհատական առանձնայատկութիւնները, շարժեցէք նորա ինքնուրոյն մտածողութիւնը բարոյական կեանքի նկատմամբ ևս, աշխատեցէք ուղղել նորա պակասութիւնն՝ որպէս քո անձնականդ, անձի տէր դարձրէք նորան, — և դուք կունենաք կրթուած մարդ, որ կձգտի ինքն ևս աշխատել ձեր երախտիքը հատուցանել մի ուրիշ պատանու: Մեզ հարկաւոր են ազատ և ազնիւ մտածող գործողներ, և ոչ թէ ստրուկներ, որոնք հետեւանք են կոյր հնազանդութեան և ձեւական նմանողութեան: Ժլատ մարդիկ, որոնք սրտահաբար կամ մեքենայաբար են այս և այն գիտութեան հետեւում, չեն տալիս իւրեանց «գանձ» ուրիշին. կրթողը չպէտք է ժլատ լինի, այլ պէտք է տայ պատանուն գանձեր, որպէս զինա հարստանայ և զօրաւոր լինի հոգու լուսաւորութեամբ:

1. Զի նախ ի միտս գանձին հնարք արուեստիցն, և ապա յիշատակք իրացն վարդապետին ի զգայութիւնսն. Ս. Գրիգոր լուսաւորիչ. յաճախ էջ 40:

Սիրողները (diletante) և մեքենայական գիտոսականքն են միայն տնաւերներ, փանջի երկուն ևս պատրաստ են իւրեանց «մասնագիտութիւնը» թողնելու, հէնց որ հացի լաւ ճանապարհ տեսնեն. նոքա գիտութիւնն են ինքեանց ծառայեցնում և ոչ թէ ինքեանք են գիտութեան ծառայում: «Լրջութեամբ գործադրուած սիրողութիւնը (diletantisme) և մեքենայաբար յառաջ տարւող գիտութիւնը դառնում են իմաստակութիւններ, ասում է Գեօթէ: Ի որանից է՝ որ կօշկակարի տեղ հացթուխ է նստում:

տակայն չպէտք է մոռանալ, որ Հայ ժողովուրդը շատ ունի հոգեւոր գանձեր և ինչ որ տանք, նորա ունեցած գանձը բեղմնաւորելու համար է: Այդպէս պէտք է տալ և այն ժամանակ նա կ'ստացարժէ ինքնուրոյնաբար մէկին տասը, մէկին հարիւր, մէկին հազար:

Ահա բարոյաբանութեան մանկավարժական գրօշակի նշանաբանը:

Բայց Հայաստանեայց եկեղեցու բարոյաբանութիւնը պէտք է կազդուրէ իւրաքանչիւրին՝ նորա Հայրերի և առ հասարակ նախնեաց բարոյական գաղափարներով և առաքինական սկզբունքներով: Քրիստոսի աւետարանի այդ պատմական սնունդը հզօրագոյն անեցուցիչ միջոցն է Հայ պատանու և Հայ ժողովրդի զուարթ հոգու համար:

25

Գ. ԿՐԹՆԱԿԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ:

Արդէն մտնում ենք այն շրջանն, որտեղ աստուածաբանը գործունէութեամբ պէտք է փայլի: Ո՛րքան նորա գործնական տեսութիւնները ճիշդ և որոշ լինին իւր համար, այնքան յաջող կ'լինին նորա գործերը: Քանի որ նորա ասպարէզը եկեղեցին է, հասկանալի է որ նախընթաց բոլոր առարկաները պէտք է անցած իւրացրած լինի և ապա թէ օրինաւոր գործունէութիւն վարէ: Միայն այդպիսի նախապատրաստութեամբ կարող է նա

1. «Կրթութիւնն է մտածողութեան մի եղանակ, որ ամբողջ հոգեւոր և բարոյական ձգտման ճանաչողութիւնից և զգացմունքից ներդաշնակաբար սփռում է զգայութեան և մտքերի վրայ», ասում է Վիլհելմ ֆոն Հումբոլդ:

Օգտակար ձեռնարկ կարէ լինել բարոյաբանութեան համար Мартенсeнъ, Христiанское учение о нравственности, որ հոլլանդացի նշանաւոր պրոֆեսոր Եպիսկոպոսի հեղինակութիւնն է՝ լութերական եկեղեցու ուղղութեամբ: Յիշելի է և Вудтъ, Этика. Изслѣдованіе фактовъ и законовъ нравств. жизни. Спб. 1887. Կ, Г. Дебальскій, О высшемъ благѣ или о верховной цѣли нравственной дѣятельности. Спб, 1886. Օ. Тернеръ, христiанск. воззрѣніе на жизнь Спб. 1879.

մէակ լինել այգւոյն ճշմարտութեան, ջանալով իրականացնել Աստուծոյ արքայութիւնն, որ նորա միակ խնդիրն է:

Գործնական աստուածաբանութիւնն ունի և իւր տեսութիւնը թէ ինչպէս պէտք է վարել գործնական այս ու այն շրջանը: Հարկաւ աստուածաբանական բոլոր առարկաների նպատակը գործն է և այդ առարկաների տուածները գանձեր են, որոնք գործի մէջ պէտք է սերմանուին, սակայն գործնականի մէջ տեսութիւնն ևս միմիայն գործերի վրայ է. նա տալիս է գործունէութեան արուեստը, որ բլիսում է ամբողջ աստուածաբանութեան հիմունքներից: Վասնորոյ աստուածաբանութեան պսակն ու ծաղիկը գործնական աստուածաբանութիւնն է. նա ստանում է իւր աճման սնունդը նախընթաց գիտութիւններից: Աւրեմն գործնական աստուածաբանութիւնը գործելու գիտելութիւն է. առանց գիտենալու՝ թէ ինչպէս պէտք է գործել, չի կարելի գործել. գիտենալ և կարենալ՝ միասին պէտք է լինեն: Գիտենալու նպատակը կարենալն է. բայց կարենալու աղբիւրը գիտենալն է: Այն ի՞նչ քարոզ կլինի, եթէ քարոզիչը չհանած լինի իւր բոլոր ասելիքները կանոնաւոր նախապատրաստութիւնից և մտածողութիւնից. այն ի՞նչ պաշտամունք, եթէ հոգեւորականը չհասկանայ իւր արածի, տղօթքի էութիւնը. այն ի՞նչ հովուութիւն կլինի, եթէ հովիւը չգիտենայ թէ ինչպէս գործէ, որպէս ղի իւր հօտի մի գառն անգամ չըմնասուի. ի՞նչ ուսուցչութիւն՝ եթէ կրօնուսոյցը համոզմունք չունենայ և չկարենայ իւրաքանչիւր խօսք բարի սերմ դարձնել: Եւ միթէ կարէ ոք շարունակել Հայաստանեայց եկեղեցու յառաջագիւլութեան ճանապարհն, եթէ նա հոգով և մարմնով միտած չէ նորա պատմական կեանքի մէջ: Կամ կա՞յ փրկութիւն ժողովրդին, եթէ նա ս. Գրքի մէջ չէ գտնում իւր հոգեւոր արօտը: Կարո՞ղ ես ժողովրդի վարդապետը լինել, առանց Հայաստանեայց եկեղեցու քրիստոնէական դաւանաբանութեան և բարոյաբանութեան ուսումնասիրութեան. կարո՞ղ ես հօյութել քո հօտն, առանց գիտենալու՝ թէ որ անկիւնում կայ խորխորատ կամ ո՞ր ծմակում գայլ գիշատիչ: Եւ կամ կկարենա՞ս ժողովրդի վերքերը բուժել՝ առանց ճանաչելու նորա կեանքը կամ առանց

աստուածային սպեղանիք ունենալու պատրաստի: Այ՛ ոչ, խղճուկ հովիւ. նախ պէտք է արածես և ապա արածացնելու վարժուիս: Միմիայն պաշտամունք կատարելը չէ հովուելը. պաշտամունքը ձեականութիւն դարձնելով՝ ծաղրական է դառնում և հովուի գիրքը. գիտացիր ի՞նչ է արածդ և ինչի՞ համար. թող գիտաստութիւնիցդ բղխի բոլոր արածներդ, որպէս զի զգաս և զգացածդ զգայ և ժողովուրդդ. թող համոզմունքից ելնէ խօսքդ, որպէս զի հասկանաս և հասկացածդ բմբռնէ լսողդ: Ապա թէ ո՛չ հովիւ չես լինիլ հօտը դէպի Հայաստանեայց եկեղեցու ու փարախը տանող, այլ ածպարար՝ ժողովուրդն անապատի և գահաժողովութիւնների լ'րայ ցրուող:

Ի՞նչպէս կ'ստի եկեղեցու կառավարչական զեկը ձեապաշտ, բայց գործի էութեան անխեղամուտ անձը, մի՞թէ կցաւեցնեն նորան ժողովրդի վէրքերն, երբ նա միայն ձեականութեան է պաշտող և հոգեւոր վարիչ չէ: Այդպիսի առաջնորդութիւնը կլինի ոչ թէ քրիստոնէութիւն, այլ հրէութիւն, պահանջող ձեականութեան, բայց ոչ հոգեւոր ուղղութեան, ձեական աստուածապաշտութեամբ, բայց ոչ «հագով և ճշմարտութեամբ»: Այստեղ կհնչի Քրիստոսի զարհուրեցուցիչ խօսքը. «առաջնորդք կոյրք, որ զմեղուկս քամէք և զուշտս կլանէք»:

Դու կրթիչ՝ քեզ նայող մատաղ սերնդի, դու հովիւ քեզ հաւատացած գաւռերին, դու առաջնորդ Հայաստանեայց եկեղեցու հօռին. սոսկա ժողովրդի կորստեան պատճառ լինելուց. պատրաստ պահէ սպեղանիք և վիրակապ ժողովրդի վէրքերի համար. ճանաչէ նորա ցաւերն ու վշտերը՝ մխիթարիչ և փարատիչ լինելու համար. սովորէ բժիշկ լինել նորան, վարիչ լինել նորա կեանքի. գանձ ժողովէ աստուածային գանձարանից՝ կարօտ ժողովրդիդ բաժնելու համար: Ժողովրդի արցունքը քեզ թող վշտացնէ, ցաւը — քեզ կսկծեցնէ. բայց լաւ կան մի գառնար նորա համար, այլ սիրտիչ, բուժող, օգնական, կրթիչ, խրատիչ և կերակրող, գիտացիր, որ «համարս տալոց»¹ ես՝ քեզ հաւատացած ժողովրդի մասին ամենքի հօր առաջ:

Ահա թէ ինչի համար է աշխատեցնում և կրթում գործնական աստուածաբանութիւնը:

Գործնական աստուածաբանութիւնը զարգանում է նոյն իսկ եկեղեցու կեանքի մէջ նորա անցեալից, և ցոյց է տալիս այն ճանապարհներն, որոնցով կարող կլինի հովիւը հոգալ իւր հօտի համար, այն պակասութիւններն, որոնք պարտէ լրացնել, կամ այն թեթեւութիւններն ու վերքերն, որոնք պէտք է ուղղել և բժշկել:

Ամբողջ գործնական աստուածաբանութիւնն ունի երեք որոշ շրջաններ. մէկ կրօնութեանցութիւն, որ պէտք է կրթէ երեխաներին Հայաստանեայց եկեղեցու ճշմարիտ որդիք լինելու, մէկ պաշտօնակատարութիւն եկեղեցու մէջ, այն է պաշտամունք և քարոզ, և նորա շուրջ՝ համայնքի մէջ, այն է՝ հովուական գործունէութիւն, և մէկ գործունէութիւն եկեղեցական կառավարչութեան վերաբերմամբ, այն է եկեղեցու իրաւաբանական և քաղաքագիտական շրջանի մէջ, որ է բնդհանուր առաջնորդութիւնը: Տեսնում ենք ուրեմն որ գործնական աստուածաբանութեան մէջ երեք ճիւղեր կարեն նկատուել՝ պաշտական, վարդապետական և վարչական, սակայն իրարից չեն կարող կտրուի զատուիլ, զի բնոյթով յերկրւում են միմեանց հետ: Երէքն ևս անհրաժեշտ նախապատրաստութիւններ են իւրաքանչիւր հոգևորականի համար և մէկը միւսից գերադասուել չի կարող: Արջափ ժամանակ գոյութիւն ունի եկեղեցին՝ գոքա էական են համարուել, որպէս տեսնում ենք թէ առաքեալների թղթերից, թէ ուրիշ և թէ Հայաստանեայց եկեղեցու ս. Հայրերի գրուածներից: Սակայն ուսումնասիրութեան ենթարկելով՝ պէտք է ունենանք ոչ թէ լոկ խրատների ժողովածու, այլ գիտնական պատճառաբանական բանակարգ՝ կապակցուած կեանքի բազմակողմանի փորձերի հետ: Միայն այդպիսի գիտնական ուսումնասիրութեամբ կարող է հովիւը հասկանալ իւր խնդիրն և համազմունք գործել իւր համար թէ՝ «հովիւ քաջ զանձն իւր զնէ ի վերայ ոչխարաց»:

Հայրերէն կայ միայն նորերս հրատարակուած Հովուական աստուածաբանութիւն՝ Մեղքիսեղեկ եպիսկոպոս Մուրադեանի. Վ. Պոլիս. 1892. Տես. և A. Vinet, théologie pastorale ou théorie du ministère évangélique. Paris 1850.

ԿՐԾՆՈՒՍՈՒՅՁՈՒԹԻՒՆ:

Կրօնուսուցչութիւնն բառից արդէն երեւում է, որ այդ առարկան գործնական աստուածաբանութեան մէջ առաջին տեղն է բռնում, ըստ որում և հօլուի սկզբնական պարտաւորութիւնն է ուսուցանել և հաւատացեալ ժողովուրդ պատրաստել՝ իւր եկեղեցում մկրտութիւն վայելած երեխաներից: Բաւական է որ երեխան մկրտուեց՝ նա արդէն մտնում է քահանայի ուսուցչական շրջանն և պէտք է եօթ տարեկան դառնալուց յետոյ իւր կրթութիւնն եկեղեցու հօլուից ստանայ ¹: Դորա համար են Հայոց եկեղեցական ծխական ուսումնարաններն, որոնք կազմում են Հայաստանեայց եկեղեցու ս. գաւիթներն, որտեղ երեխան՝ նախքան որեւիցէ ուսումնապէտք է անպատճառ հայերէն լեզուին և դորանով Հայաստանեայց եկեղեցու քրիստոնէական կրթութեան ընտելանայ: Այստեղ ուսումը ձրի է և ուրեմն մատչելի է բոլոր խաւերին. իսկ եթէ ոմանք ուրիշ մասնաւոր ուսումնարանների են տրւում, այնտեղ ևս Հայոց եկեղեցու քահանան պարտաւոր է Հայոց կրօն և դորա համար Հայոց լեզու աւանդել և երեխային այնքան կրթել, որ նա զգայ թէ ինքը Հայ է և Հայոց եկեղեցուն է պատկանում հաւատքով և համոզմունքով: Քահանան ի հարկէ պարտաւոր է լաւ ծանօթ լինել մանկավարժական շաւղին և երգուեալ մշակ լինել Հայաստանեայց եկեղեցու, այլ և ձգտէ գրաւել երեխաներին հայրական սիրով և քաջալերական նուէրներով. նա պէտք է և յաճախելով ընտանիքները՝ հովուական ազդեցութիւն ունենայ երեխայի գաստիարակութեան յառաջագիմութեան վրայ: Այս կրօնուսուցչութիւնն արդէն անկապտելի իրաւունքն է իւրաքանչիւր քրիստոնէական եկեղեցու:

Բայի երեխաներից, քահանան կրօնուսուցիչ է նոյնպէս նորա-

¹ Արեւմտեան եկեղեցիներում այս կրթութիւնը տրւում է մինչև 14 տարեկանն և ապա դրոշմւում ուսուցումը լինում է յաճախ նոյն իսկ եկեղեցու մէջ, եթէ ոչ քահանայի տանը:

գարձներին (եկամուտ, proselyte) և նորահաւաններին (convertite) այսինքն՝ քրիստոնէութիւնը նոր ընդունածներին և ուրիշ եկեղեցուց դարձածներին: Հայոց եկեղեցու քահանան պարտաւոր է գոցա ուսուցանել Հայաստանեայց եկեղեցու քրիստոնէական վարդապետութիւնն, որպէս զի հաւատարիմ անդամներ լինեն Հայ հօտին, և տալ ընդունել իւր ս. վարախի մէջ:

Բայց սորանով չէ վերջանում քահանայի գործը. նա պարտաւոր է յետոյ ևս հսկել իւր աշակերտածներին, որպէս զի գոքա փոքր ի շատէ շարունակեն իւրեանց ստացածը բեղմնաւորել: Նա պարտաւոր է յորդորել ընտանիքներին, որ ուսումնարան ուղարկեն իւրեանց որդիներին, իսկ եթէ կան անուսումն երիտասարդներ, կիրականօրեայ ժամերին ժողովել նոցա և անհրաժեշտ ծանօթութիւններ տալ:

Կրօնուսոյցը պէտք է հօգեբանական հասոցութեամբ ջանայ կրթել երեխայի հոգին, ներշնչել նորան քրիստոնէական ոգի, իսկ այդ կլինի մանկավարժական դատտիարակութեամբ, սակայն այդ ամենը պէտք է այնպիսի շաւղով ընթանայ՝ որ տալա առաջնորդէ երեխային դէպի Հայաստանեայց եկեղեցին: Կրօնուսուցչութիւնը խրատական արուեստ չէ, այլ վարժողական, կրթական անունդ. նա պէտք է միայն զարգացնէ այն կայծն, որ դրուած է Աստուածանից իւրաքանչիւրի սրտում, և աճեցնէ այն սերմն, որ հայութեան մի մանրաշխարհ է ամեն մէկի մէջ: Տալ հետըզհետէ, գրգռել երեխայի հոգին, զնել նորա առաջ օրինակելի տիպարների, բանալ նորա աչքի առջև կրօնական նշանաւոր, իրողութիւնների տեսարանների, Քրիստոսի կեանքից հանգէսների, Հայաստանեայց եկեղեցու անցեալ պատմութիւնից սխրագործութիւններ և նուիրական անձերի կենսագրութիւնների, սակայն միշտ էական նշանակութիւնը պարզելով, այս է կրօնուսուցչութեան հիմնական սկզբունքների ամփոփումն:

1. Ի նկատի ունենալով հոգեւոր ժառանգականութիւնը, կկարենանք յառաջագէմ և շնորհալի սերունդ ունենալ՝ միմիայն կրթուած ծնողներ պատրաստելով. ուստի կրթութիւն է պէտք և ոչ պաշարատուութիւն:

Գործնական աստուածաբանութեան կրօնուսուցչութիւնն իսկապէս մանկավարժութեան է պատկանում և ձգտում է սովորցնել թէ ինչպէս պէտք է ուսուցանել՝ ամենից հեշտ կերպով նրապատակի հասնելու համար։ Այս խիստ նշանաւոր է Հայոց զբոսայրոցների համար մանաւանդ այն պատճառով, որ մինչև այժմ հին հարց ու պատասխանի մեքենայականութիւնը դեռ մնում է, որ բխում է երեխային՝ առանց մի օգուտ տալու։ Այդ պէտք է բոլորովին թողնուի և աստիճանաբար ուսուցումը մշտական նշանակութիւն ստանայ։ Բաւական է որ առաջին տարին շարժուի երեխայի կրօնական տրամադրութիւնը ս. Գրքի հասարակ և պարզ պատումներով, գեղեցիկ և կարճ ասացուածների սերտելով, երգելով, աղօթելով և կարգալով, նա կկրթուի, իսկ ապա կհետևին կապակցեալ պատմութիւններ և ուղղակի վարդապետական ուսուցումներն, և վերջապէս նախապատրաստութիւն կտրուի պատանուն կամաց կամաց համայնական կեանքի մէջ մտնելու, հաղորդութեան խորհուրդը հասկանալու իւր բոլոր պահանջներով և թէ ս. Գրքի և պաշտամունքի էութեան խելամուտ լինելու։ Երեխան մայրենի բարի սովորութեամբ արդէն վայելում է սկզբից աստուածային այդ բարիքները Հայաստանեայց ս. եկեղեցու ծոցում, սակայն գիտաստական վայելումը լինում է որոշ հասակում և դորա համար պէտք է աշխատի քահանան տալ նախապատրաստութիւն և ապա առաջնորդել նորա ուշադրութիւնը նաև եկեղեցում ։ Այս դէպքում անհրաժեշտ է և երեխաների համար յատկապէս քարոզ խօսել, առաւել լաւ հէնց ծխական երկգետսեան դպրոցի աւարտումից յետոյ, խրատելով նոցա՝ որ լինին երկիւղած և ջանասէր անգամներ հասարակութեան, հնազանդ որդիներ և սիրալիր եղբայրներ։

1. Արեւմտքում կարգաւորուած՝ մանկական պաշտամունք ևս կայ, որ մանկավարժական մեծ պահանջ է մանկական կրթութեան գործում։ Մանուկների համար պէտք է դարձնել մանաւանդ Քրիստոսի ծննդեան տօնը և քարոզի նիւթ անել նորածին Փրկչին, Նոյնպէս և Տրդատի և ս. Գրիգոր Լուսաւորչի (մանուկ հասակում փախուստը), երեք մանկանց և այլ նման տօները։

Դժուար է այս ուսուցումը, սակայն հասարակութեան ամենանշանաւոր հիմունքն է և եկեղեցու կրթական բարձրագոյն խնդիրը: Քահանային անհրաժեշտ է շատ վարժութիւն՝ այդ գործը վարելու համար և այս պարտիքը ծանրանում է թեմական դպրոցների և մանաւանդ ս. Էջմիածնի Հոգեւոր ճեմարանի վրայ: Ժողովրդի յառաջագիմութեան յոյսն երեխաների վրայ է և «այդպիսեացդ է արբայութիւն երկնից»: Վայ նորան, ով որ գայթակղեցնում և մօլոր ընթացքի վրայ է դնում մատաղ սերունդի ուղղութիւնը. նա չի արդարանալ ոչ մարդկանց, ոչ խղճի և ոչ Աստուծոյ առաջ: Բայց և երանի այն հովուին, որ կարող է պարզերես ասել. «Ահաւասիկ ես և մանկունք իմ՝ զոր ետ ինձ Աստուած» 2:

(Շարունակելի)

Ա. ՏԷՐ-ՄԻՔԵԼԵԱՆ.

1. Թերևս կարենան ձեռնհաս անձինք կիրականօրեայ դասախօսութիւններ անել այդ մասին կրօնուսոյցների, ծնողների և դաստիարակների համար:

2. Եսայ. 6, 18. Եբբ. Բ. 13.